

XIX ƏSRDƏ UDİLƏRİN ETNOKONFESSİONAL VƏZİYYƏTİ

Məhəbbət PAŞAYEVA,

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Humanitar fənlər kafedrasının professoru,
Multikulturalizm Tədqiqat Mərkəzinin rəhbəri,
tarix elmləri doktoru,
pashayeva.m@gmail.com*

AÇAR SÖZLƏR: *udilər, alban, Xristianlıq, Alban kilsəsi, etnik kimlik.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Удины, албанцы, христианство, Албанская церковь
этническая идентичность.*

KEY WORDS: *Udins, Albanians, Christianity, Albanian Church, ethnic identity.*

Giriş

Udilər qədim Azərbaycan dövləti Qafqaz Albaniyasında məskunlaşmış 26 tayfadan biri və bu tayfalar arasında albanlardan sonra ən böyük tayfa olmuşlar. Kalankatuklu udilərin albanların mifik əcdadı sayılan Aranın nəslindən olduğunu qeyd edir [1, I, 5]. Etnik tərkibinə görə rəngarəng olan Azərbaycanda hələ Qafqaz Albaniyası (e.ə.IV- e.VIII) dövründə qarqar, hun, uti, kəspi, qel, hər, qat kimi bir çox tayfalar Alban Tayfa İttifaqında birləşmişdilər.

Udilər haqqında hələ qədim akkad, şumer, urartu, daha sonrakı dövrlərdə isə antik mənbələrdə və orta əsr müəlliflərinin əsərlərində məlumat verilir [2, s.193]. Tədqiqatlar udilərin hələ e.ə. XXIII-XXI əsrlərdə şumer, akkad mənbələrindən məlum olan qədim Azərbaycan tayfaları kutilərin nəslindən olub, tarixi zaman içərisində Cənubi Azərbaycandan şimal-şərq istiqamətində hərəkət edərək Qafqazın cənub və cənub-şərq bölgələrində məskunlaşdığını, uti/ udi adı ilə Qafqaz Albaniyasının aparıcı tayfalarından birinə çevrildiyini söyləməyə əsas verir [3, s.110; 4, s.64-65, 103].

I–VIII əsrlərdə uti/udi/udin etnik adı qədim müəlliflərin əsərlərində Kürün sağ sahilində yerləşən Uti/Utik adlı alban toponimində öz əksini tapmışdır. Antik dövrdə Uti / Utik adı ilə bilinən bu vilayət müasir Gəncə, Şəmkir, Tovuz ərazilərini əhatə edirdi [5, s.7, 111; 1, I, 5, 6, 15, 18 / II, 13]. Mənbələr udilərin antik dövrdə Kürdən şimala Əlcikin və Türyançay hövzəsindən başlayaraq Bərdə rayonu da daxil olmaqla Tərtər çayı hövzəsinə qədər uzanan ərazilərdə məskunlaşdığını təsdiqləyir [5, s.111]. Bütövlükdə udi alban tayfalarının məskunlaşma arealı Göyçə gölü və Araz çayları arası, Kür və Tərtər çaylarının aşağı hissələri, müasir Gəncə, Şəmkir və Tovuz ərazilərini, həmçinin Şəki, Qəbələ, Oğuz bölgələrini əhatə etmişdir.

Alban Apostol kilsəsi udilərin mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissə kimi

Alban etnomədəni irsinin formalaşmasında, xüsusilə də alban xristian ənənələrinin qorunmasında özünəməxsus yeri olan udi tayfaları Alban Apostol Kilsəsi tarixində də xüsusi iz qoymuş etnoslardandır. Alban Kilsəsinin bütün mövcudluğu dövründə Xristianlıq udilərin mənəvi ideologiyasının tərkib hissəsi olmuşdur.

Qafqaz Albaniyasında xristian icmaları hələ eranın ilk əsrində meydana gəlmişdi. Eranın I əsrində udilərin sıx məskun olduğu Uti\Utik əyalətində apostol Faddeyin tələbəsi Müqəddəs Yelisey Yerusəlim patriarxı Yakubdan xeyir-dua alaraq Xristianlıq təlimini yaymışdı.

İmperator I Konstantinin 313-cü ildə Xristianlığı Roma imperiyasının rəsmi dini olaraq tanımasından dərhal sonra Alban çarı Urnayrın dəvətilə ölkəyə gələn Maarifçi Qriqori alban zadəganlarını xaç suyuna salaraq Qarabağda udilərin əsas ibadət yerlərindən biri olan Amaras məbədinin əsasını qoydu [6; 7, s.3]. Bununla da IV əsrdə Albaniyada Xristianlıq dövlət dini elan edildi. Alban kilsəsində əsas apostollar dövründən qoyulduğu üçün alban ruhanilərinə kilsə rəhbəri olaraq katolikos/patriarxın xeyir-dua vermək hüququna malik kilsə iyerarxiyası formalaşdı [1, I, гл. 6].

VII əsrin sonlarında Azərbaycan ərazilərinin ərəb xilafətinin təsir dairəsinə keçməsi və Qafqaz Albaniyasının süqutu ilə alban etnosunun böyük bir hissəsi İslamı qəbul edərək konfessional və linqvistik baxımdan assimilyasiyaya uğradı. Tədricən bu etnosun müsəlman hissəsi üçün alban etnik adı unudulmağa başladı. Belə ki, İslam ənənələrində milli mənsubiyyətdən daha çox dini mənsubiyyət önə çıxdığı üçün alban etnik adı müsəlman albanlar içərisində əriyib itməkdə idi.

Buna baxmayaraq, albanların bir qismi, o cümlədən udilər ərəb qoşunlarının gedib çatmadığı Qarabağ kimi dağlıq bölgələrdə öz xristian dinini, dilini, etnik identikliyi, maddi və mənəvi mədəniyyətini, həmçinin alban katolikosluğu başda olmaqla Alban Apostol Avtokefal Kilsəsini mühafizə edə bilmişdilər. Məhz həmin təbəqə VIII-XIX əsrlər boyu-1836-cı ilədək Alban Apostol Kilsəsinin tərkib hissəsini təşkil etmiş, VIII-XI əsrlərdə Şəki, Oğuz, Qəbələ, Qarabağ bölgələrində alban çarlıqlarının yenidən dirçəldilməsinə nail olmuşdular.

Xristian albanların son nəsilləri olaraq udilər XIX əsrədək öz tarixi torpaqlarında - Göyçə gölü və Araz çayları arası, Kür və Tərtər çaylarının aşağı hissələri, müasir Gəncə, Şəmkir və Tovuz əraziləri, həmçinin Şəki, Qəbələ, Oğuz bölgələrində yaşamaqda idilər. Onlar öz etnik kimliklərini, udi alban adını və tarixi yaddaşlarını, Alban Apostol Avtokefal Kilsəsini də yaşatmaqda idilər. Bu baxımdan udilər Azərbaycanın alban xristian irsinin yadigarlarıdır.

V-VIII əsrlərdə Alban Apostol kilsəsinin 12 yepiskopluğundan üçü Amaras, Bərdə, Girdman yepiskopluqları udilərin məskunlaşdığı Uti/Utik vilayətində yerləşirdi. Müxtəlif dövrlərdə Çola, Kiş, Bərdə, Gəncə, Həmşivəng kimi ərazilərdə iqamətgahı olmuş Alban katolikosluğu XIII əsrdən etibarən Qarabağda alban Xaçın hakimliyinin ərazilərində yerləşən Gəncəsər monastırında iqamət etdiyi üçün Qanzasar (Gəncəsər) katolikosluğu adlanmağa başlamışdır [7, s.541, 146, 555]. XX əsrin əvvəllərində rus müəllifi Veliçko da XIX əsrədək Alban patriarxlığının mərkəzinin Şuşa yaxınlığındakı Qanzasar monastırında yerləşdiyini yazırdı [8, s.40].

Azərbaycanın mənəvi irsi -xristian albanların son nəsilləri udilər

Xristian albanların son nəsilləri olaraq udilər XIX əsrədək tarixi torpaqlarında yaşamaqda idilər və etnik kimliklərini, tarixi yaddaşlarını, Alban Apostol Avtokefal kilsəsini yaşatmaqda idilər. Özlərinin alban tayfalarından olduqlarını heç bir zaman unutmayan udilər hələ XVIII əsrin əvvəllərində Qarabağın alban mülkləri olaraq I Pyotra ünvanladığıları məktubda özlərini udi tayfasından olan albanlar adlandırırdılar [9, d.4, л.27]. Məhz həmin alban udilər 1836-cı ilədək Alban Apostol kilsəsinə ibadət edənlərin əsas tərkib hissəsini təşkil etmişdir.

Türkmənçay müqaviləsindən (1828) sonra Rusiya İmperiyasının Qafqazda möhkəmlənmək məqsədilə İrandan və Türkiyədən erməniləri Azərbaycanın İrəvan, Zəngəzur, xüsusilə də Qarabağ ərazilərinə köçürməsilə xristian albanlar faciəli bir tale ilə üz-üzə qaldılar. İmperiyanın Azərbaycan xanlıqlarına kütləvi köçürdüyü ermənilər bu torpaqlarda tarixi cəhətdən də kök salmaq üçün Qafqazda əsrlərdən bəri mövcud olmuş Alban xristian irsini mənimsəmək yolunu seçdilər. Bu yolda onlara ən böyük maneə Alban Kilsəsi və xristian alban etnosu-udilər idi.

Türkmənçay müqaviləsindən sonra Eçmiədzin Qriqoryan Kilsəsinin Rusiya İmperiyasının himayəsinə keçməsilə [8, s.41] Alban Kilsəsinin ləğvi üçün məkrli siyasət başlandı. Nəticədə IV əsrdən bəri fəaliyyətini davam etdirməyə müvəffəq olmuş Alban Avtokefal Apostol Kilsəsi 1836-cı ildən Erməni Qriqoryan Kilsəsinin idarəçiliyinə verildi. Rusiya imperatoru I Nikolayın Senata göndərdiyi Erməni Qriqoryan Kilsəsinin idarə edilməsi barədə 11 mart 1836-cı il tarixli fərmanı əsasında Alban Qanzasar katolikosluğu ləğv edildi, onun yeparxiyaları Eçmiədzinə tabe edildi [10, s.194-209]. Alban Kilsəsinin ləğvindən sonra ermənilər tərəfindən alban etno-mədəni mirasının zəbt edilməsi prosesi başlandı. 1909-1910-cu illərdə isə Rus Sinodundan köhnə arxiv sənədlərinin məhv edilməsinə icazə almağı bacaran Eçmiədzin Kilsəsi Alban Kilsəsinə aid olan bütün avadanlıq və arxiv sənədlərini tamamilə aradan qaldırdı. Erməni Qriqoryan kilsəsi çar hökumətinin dəstəyi ilə alban mədəni irsini ələ keçirərək əsrlərlə yaradılmış zəngin alban tarixi-ədəbi ənənələrini saxtalaşdırmağa başladı.

1836-cı ildə Alban kilsəsinin ləğvinin udilərin etnik durumuna təsiri

Alban kilsəsinin ləğvi həm alban xristian mədəniyyətinin, həm də son alban nəsillərinin etnik durumuna faciəvi təsir göstərdi. Qeyd etmək lazımdır ki, ərəb istilələrindən sonra Albaniya dövləti süqut etsə də, Alban kilsəsinin fəaliyyəti məhdudlaşdırılsa da, Azərbaycanda tarixən mövcud olan tolerant ənənələr sayəsində ölkədəki alban kilsələri müsəlman mühitində XIX əsrə, yəni Rusiyanın Qafqazı ilhaq etməsi ilə ermənilərin Qafqaza köçürülməsinə qədər fəaliyyətini davam etdirməkdə idi. I Nikolayın 11 mart 1836-cı ildəki məlum Fərmanından sonra isə əsrlərdən bəri alban xristian ənənələrini yaşatmağı bacarmış son albanların - udilərin etnik kimliyi və dini mənsubiyyəti amansızcasına məhv edilməyə başlandı.

Alban Kilsəsinin ləğvi ilə alban-udilər avtomatik olaraq Qriqoryan kilsəsinə, siyahıyaalma sənədlərində isə ermənilərə aid edildilər. Belə ideoloji assimilyasiya nəticəsində udilərin bir hissəsi məcburi qriqoryanlaşdırılmağa və erməniləşdirilməyə məhkum edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, albanların müsəlmanlaşması prosesi əsrlər boyu, tədricən və

könüllü davam etdiyi halda, onların qriqoryanlaşdırılması (erməniləşdirilməsi) prosesi zor gücünə aparılmaqda idi. Bu proses bütün XIX əsr boyu çox ağırlı şəkildə davam etmişdir. Artıq XX əsrin əvvəllərində udilərin etnik mənsubiyyəti onların dini mənsubiyyəti ilə müəyyən edilirdi. XX əsrin əvvəllərində rus müəllifi V.L.Veliçko yazırdı ki, Qarabağda XIX əsrin əvvəllərində müstəqil Alban Qanzasar katolikosluğu mövcud olub. İndi isə həmin Alban kilsəsinin tərkib hissəsi olmuş xristian əhali artıq erməni sayılır. Qarabağın alban əhalisi-xristian qarabağlılar erməni-qriqoryan məzhəbini qəbul etdiyi üçün yanlış olaraq erməni adlandırılırlar [8, s.34, 78].

XX əsrin əvvəllərində udilərin etnokonfessional vəziyyəti o qədər dramatik hal almışdı ki, onlar Erməni kilsəsinin təzyiqi altında zorla erməniləşməyə məruz qalmamaq üçün Xristianlığın digər qollarını, hətta başqa dini belə qəbul etməyə hazır idilər. Bununla bağlı Rus Sinodunda erməni adlandırılmaması üçün qriqoryanlıqdan imtina edərək lüteranlığı qəbul etməyə icazə istəyən Qarabağ udisi haqda sənəd var [11].

Udilərin böyük bir qismi də tamamilə Xristianlıqdan imtina edərək İslam dinini qəbul etmişdi. XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda olmuş və udilərin mənşəyi ilə maraqlanan fransız müəllifi Aleksandr Düma udilərin bir qisminin İslam dininə ibadət etdiyini yazırdı [12, s.264]. XIX əsrdə Tərtər rayonunun Seysulan kəndində Azərbaycan dilində danışan müsəlman udilər qeydə alınmışdı [13, s.38; 14, s.44].

Udilərin doğma Qarabağ torpaqlarından didərgin salınması

Etnik identikliyi, inancını, dilini qorumaq üçün udilərin bir qismi də XIX əsrdə erməni köçlərinin kütləvi hal aldığı doğma torpaqlarından – Qafqaz Albaniyası dövründən yaşadıkları tarixi ərazilərindən, xüsusilə də Qarabağ bölgəsindən didərgin düşdülər. XIX əsr alban müəllifi Makar Barxudaryans yazırdı ki, onlar müqəddəs yerləri və kilsələri dağıdıldıqdan sonra doğma yerlərini tərk etmək məcburiyyətində qaldılar [13, s.38]. XIX əsrin sonlarından Qarabağ udilərinin böyük bir hissəsi ənənəvi qışlaq yerləri olan Yelizavetpol quberniyasının Nuxa qəzasının Zaqatala dairəsinə –indiki Oğuz və Qəbələ, Şəki ərazilərinə köç etdilər. Bu proses udilərin həmin dövrə aid statistikasında da özünü büruzə verir. 1895-ci ildə Vartaşen (Oğuz) və Nicdə 5084 nəfər udi yaşadığı qeyd olunduğu halda [15, s.6], 1908-ci ildə Nicdə udilərin sayı 7657 nəfərə çatmışdı [16, s.164]. 1910-cu ildə isə Nuxa qəzasında udilərin sayı 10 min olmuşdu [17, s.549]. XIX əsrdə udilər Nuxa qəzasının Nic, Vartaşen (Oğuz), Vardanlı, Mirzəbəyli, Sultan-Nuxa, Courlu, Malıx, Yenikənd, həmçinin Qazax qəzasının Girzan, Tərtərin Seysulan kəndlərində də məskunlaşmışlar [18, s.213]. Hazırda Şəki-Zaqatala bölgəsində Oxud, Udulu, Calud, Bunud, həmçinin Şamaxı bölgəsində Udulu kimi bir sıra etnotoponimlərdə də udi etnoniminin izlərini görmək mümkündür. Qazax qəzasının Bozalqanlı bölgəsindəki Kirzan kəndi də XX əsrin 30-cu illərinə qədər udi kəndi kimi qeydə alınmışdır [19, s.286-295]. Sovet etnoqrafı S.Bruk Kirzan kəndinin tarixi Uti vilayəti ərazisində yerləşdiyini, assimilyasiyadan qaçan udilərin sığınacaq tapıb yaşaya və udi dilini qoruya bildiyi çox az qalmış yerlərdən biri olduğunu yazırdı [20]. Lakin XIX əsrin ortalarına kimi bu udi

kəndində 700-dən çox ev olmasına baxmayaraq [21, s.4], imperiyanın apardığı məkrli dini siyasət nəticəsində artıq XIX əsrin sonuna doğru - 1873-cü ildə burada udi kimi qeydə alınmış 198 nəfərdən ibarət 29 ev, 1885-ci ildə isə 132 udidən ibarət 26 ev qalmışdı [21, s.44; 14, s.44]. 1908-ci ildə Kirzan kəndində cəmi 106 adam qalmışdı və kənddəki udi nəsillərinin bir hissəsi tamamilə erməniləşmişdi. Buna baxmayaraq, XX əsrin əvvəllərində kənddə hələ də çoxlarının öz qədim əcdadlarının udi tayfasından olmalarını və udi dilini xatırladığı qeyd olunurdu [17, s.289; 14, s.44].

Göründüyü kimi, çarizmin Qafqazda apardığı milli müstəmləkə siyasəti nəticəsində udilərin etnik kimliyi dolaşmaq vəziyyətinə salınmışdı. Bu siyasətin nəticəsi olaraq artıq XIX əsrin 80-ci illərində udilərin mənşəyi barədə bir-birini təkzib edən fikirlər ortaya çıxırdı. Bir tərəfdən Nuxa qəzasının ən köklü əhalisinin erməni-udilər olduğu barədə fikirlər söylənir, digər tərəfdən də Nic və Vartaşendə yaşayan udilərin dilinə başqa heç yerdə təsadüf olunmadığı yazılırdı [22, s.19]. Vartaşen udilərindən 750 nəfər pravoslav, digərləri, həmçinin Nic udiləri qriqoryan məzhəbində qeydə alınmışdı [23, s.5]. Hətta Qutqaşın (indiki Qəbələ) mahalının Sultan-Nuxa kəndinin nə erməni, nə də udi dilini bilən, Azərbaycan dilində danışan qriqoryan məzhəbli xristian əhalisi də erməni kimi qeydə alınmışdı [24]. Zaqatala dairəsində, həmçinin Vartaşendə (Oğuz) pravoslavlığı qəbul edən udilərin bir hissəsi isə Rusiya imperiyasının siyahıya alma sənədlərində gürcü olaraq qeyd edilmişdi [24].

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda olmuş və udilərin mənşəyi ilə maraqlanmış A.Düma da (ata) “Qafqaz səfəri” əsərində yazırdı ki, “Onların haradan gəldikləri bəlli deyil və heç kimin anlamadığı və heç bir dilə bənzəməyən bir dildə danışirlər. Özləri də bu qeyri-müəyyənlikdə itib batırlar” [12, s.264].

Udilərin etnik identikliyi qorumaq uğrunda mübarizəsi

1836-cı ildən etibarən kilsələrindən məhrum edilən udilər qriqoryanlaşdırma-erməniləşmə prosesinə qarşı çıxaraq Erməni kilsəsinə getməkdən imtina etdilər və özlərini heç bir kilsəyə aid etmədilər. Eçmiədzin kilsəsi onlara Alban kilsəsinə, o cümlədən Oğuz və Qəbələ bölgəsində udilərin Kala Gerges adı ilə ziyarət etdiyi Müqəddəs Yelisey alban kilsəsinə getməyi qadağan etmişdi. 1853-cü ildə onlar üçün xüsusi olaraq erməni kilsəsi tikilməsinə baxmayaraq, udilər kilsədən tamamilə imtina etdilər. Onlar bir dəfə də olsun erməni kilsəsinə girmədilər və Müqəddəs Yelisey kilsəsinə getmədikləri zamandan etibarən öz alban xristian inancını, etnik mənsubiyyətini qoruya bilmək üçün evlərində ibadətlərini davam etdirdilər. 1867-ci ilə aid bir mənbədə Nic, Mirzəbəyli, Courlu kəndlərindəki udilərin yeni kilsə qaydalarından, yəni qriqoryan kilsəsinin qaydalarından tamamilə xəbərsiz olduğu, kilsəyə yığışan udilərin burada ibadət əvəzinə kilsəsinin içindəki ocaq yerinin ətrafına topladığı qeyd olunurdu [7]. XIX əsrdən etibarən öz etnik identikliyi qoruyub saxlamaq və alban xristian ənənələrini davam etdirmək üçün Nic kəndinin sakinləri dini ibadətlərini gizli şəkildə, xüsusi evlərdə icra etmişlər.

Hazırda udilər kompakt şəkildə yalnız Nic və Oğuzda yaşayırlar. Xüsusilə Nic udiləri öz alban köklərini yaddan çıxarmamış, dini və etnik ənənələrini yaşadaraq müasir dövrdə

mövcudluğunu davam etdirmişlər. Nic kəndində apardığımız etnoqrafik çöl tədqiqatları nəticəsində məlum olmuşdur ki, Nic udiləri xristian ənənələrini qədim alban inancları-bütperəst ayinlərlə zənginləşdirməklə iki əsr boyu öz xristian ibadətlərini özünəməxsus şəkildə dini və məişət ənənələrində davam etdirmiş, Alban Kilsəsinə etiqadlarına sadıq qalmağa çalışmışlar. Bununla da öz dilini, dinini, etnik kimliyini və etnik adını günümüzədək qoruya bilmişlər.

Nəticə

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında dini fəaliyyət sahəsində aparılan uğurlu siyasət nəticəsində udi etnosunun itirilmiş hüquqları tam bərpa edilmişdir. Bu gün udi etnosunun və onun timsalında Azərbaycan xalqının mənəvi mirası olan alban xristian irsinin qorunub saxlanması üçün alban abidələrinin bir qismi bərpa edilərək xristian albanların son nəsilləri olan udilərin istifadəsinə verilmişdir. Azərbaycan Dövləti tərəfindən bu gün xristian albanların son nümayəndələri olan udilərin alban kilsələrində öz ibadətlərini etməsi üçün bütün imkanlar yaradılmışdır. Udi icmasının kompakt yaşadığı Nic kəndində iki alban məbədi - Cotari və Müqəddəs Məryəm ana kilsəsi Heydər Əliyev Fondu tərəfindən təmir olunaraq udilərin ziyarəti üçün açılmışdır.

Bu gün tarixi ədalət zəfər çalmışdır. Azərbaycan dövlətinin Qarabağ torpaqlarını azad etməsi nəticəsində udilər artıq Qarabağın alban məbədlərində öz ayinlərini icra etmək imkanı qazanmışlar. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin apardığı qətiyyətli siyasət və Azərbaycan Ordusunun hərbi qüdrəti nəticəsində Qarabağın erməni işğalından azad edilməsindən sonra bölgədəki alban abidələri öz həqiqi sahibinə - Azərbaycan xalqına, eyni zamanda alban xristian ənənələrini günümüzədək qoruyub saxlamış udilərə qaytarılmışdır. Azərbaycan Prezidenti Udi icmasının nümayəndələri ilə görüşündə qeyd etmişdir ki, böyük tarixi mirası olan udi xalqı indi həm Qəbələ rayonu ərazisində, həm də azad edilmiş torpaqlarda – Xudavəng, Ağoğlan kimi tarixi alban monastırlarında ibadət etmək imkanı qazanmışlar [25].

ƏDƏBİYYAT

1. Каганкатвацци М. История агван Мойсея Каганкатвацци, писателя X века / Пер. с армян. К.Патканова. СПб.: типография Императорской Академии наук, 1861.
2. Ворошил Г. Удино-азербайджано-русский словарь. Баку: 1974.
3. Дьяконов И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IV в. до н.э. М. – Л.: 1956 .
4. Алиев И. История Мидии. Баку: Изд-во Азерб/ ССР, 1960.
5. Алиев К. Античная Кавказская Албания. Баку: 1992.
6. Иеромонах Алексей (Никоноров). История христианства в Кавказской Албании. Баку: 2005.
7. Mamedova Ф. Кавказская Албания и албаны. Баку: 2005.
8. Величко В.Л. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы. Баку: 1990.
9. Архив внешней политики России, фонд “Сношения России с Арменией”, 1724, дело № 4, л.27.
10. Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание второе. Т. XI. Отделение первое. 1836. От № 8739–9493. С-Петербург: 1837.
11. Документ 1908 г., ЦГИА, фонд 821, оп.150, д.477.
12. Aleksandr Düma. Qafqaz. Bakı: “Qafqaz”, 2010.
13. Бархударянц М. Арцах. 1895.
14. Эритсова А.Д. Экономический быт государственных крестьян Казахского уезда, Элизаветполской губернии. Материалы, т. 2. Тифлис: 1886.
15. Кавказский календар на 1895 г, отд.5. Тифлис: 1894.
16. Кавказский календар на 1915 г. Тифлис: 1914.
17. Кавказский календарь на 1910 г., часть I. Тифлис: 1910.
18. Savadov Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı: Elm, 2000.
19. Ворошил Г. К трехязычию удин. Проблемы двуязычия и многоязычия. М.: 1972.
20. Брук С.И. Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Институт этнографии имени Н.Н.Миклухо-Маклая Академии наук СССР. Л.: 1978.
21. Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. том 2, вып. 3. Тифлис: 1886.
22. Арасханианц А. Экономический быт государственных крестьян Нухинского уезда. Материалы, т.7. Тифлис: 1887.
23. Арутинов А.А. Удины. Материалы для антропологии Кавказа. Москва: 1905.
24. Камеральное описание жителей города Нухи и Шекинской провинции за 1824 г.
25. <https://report.az/qarabag/prezident-xudaveng-kilsesi-oz-sahiblerine-bizim-udi-qardaslarimiza-qaytarilib/>
26. Кавказский календар на 1910 г. Тифлис: 1909.
27. Göyüşov R. Amaras-Ağoğlan. Bakı: 1975.
28. Свод статистических данных о населении Закавказского края (Елизаветпольская губерния), посемейные списки 1886г. Тифлис: 1893.

Махаббат Пашаева
**ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ
УДИНОВ В XIX ВЕКЕ**

РЕЗЮМЕ

Удины - одно из 26 племен, представленных в Албанском Племенном Союзе, существовавшем в древнем Азербайджане, Кавказской Албании. В период Кавказской Албании (IV-VIII до н.э.) в Азербайджане многие албанские племена, такие как гаргар, гун, ути, каспи, гель, ер, кат, объединились в Албанский племенной союз. Удины, одни из древних и албанского происхождения племен Кавказа, последние потомки албанцев-христиан, жили на своих исторических землях до XIX века. Они смогли сохранить албанские христианские традиции, язык, этническую идентичность, материальную и духовную культуру, а также Албанскую Апостольскую автокефальную церковь. В статье анализируется история удинов, ареал распространения одного из древних этносов Азербайджана и этноконфессиональная ситуация как результат национальной колониальной политики, проводимой Российской империей на Кавказе в XIX веке, процесс разрушения этнической идентичности удинов после упразднения Албанской церкви в 1836 году.

Mahabbat Pashayeva
**ETHNO-CONFESSIONAL SITUATION OF THE UDINS
IN THE XIX CENTURY**

SUMMARY

The Udins are one of the 26 tribes represented in the Albanian Tribal Union that existed in ancient Azerbaijan, Caucasian Albania. During the period of Caucasian Albania (IV-VIII BC) in Azerbaijan, many Albanian tribes, such as *Gargar, Hun, Uti, Kaspi, Gel, Er, Kat*, united into the Albanian tribal union. The Udins, one of the ancient and Albanian origin tribes of the Caucasus, the last descendants of the Christian Albanians, lived on their historical lands until the 19th century. They were able to preserve Albanian Christian traditions, language, ethnic identity, material and spiritual culture, as well as the Albanian Apostolic Autocephalous Church.

The article analyzes the history of the Udins, the area of distribution of one of the ancient ethnic groups of Azerbaijan and the ethno-confessional situation as a result of the national colonial policy pursued by the Russian Empire in the Caucasus in the 19th century, the process of destruction of the ethnic identity of the Udi people after the abolition of the Albanian Church in 1836.